

ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტები (სამონეტო დიზაინის გადახალისება)

ირაკლი ფაღავა

კავკასიის უნივერსიტეტი
mesefi@gmail.com

ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიაში თავისი წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობით გამოირჩევა ბაგრატ IV-ის, გიორგი II-ისა და დავით IV-ის სახელის მატარებელი ვერცხლის მონეტების ჯგუფი; ქართველ ბაგრატოვანთა მიერ გამოშვებული ეს საფასე ბიზანტიურ ყაიდაზეა მოჭრილი: ცალ მხარეს ვლადიმერის ღმრთისმშობლის გამოსახულება; მეორეზე კი ქართველი მონარქის მადიდებელი ქართულენოვანი ფორმულაა, ხშირად მისი მიმდინარე ბიზანტიური წოდებაც. ეს მონეტები უძვირფასეს პირველწყაროს წარმოადგენენ ეპოქის პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურის ისტორიის საკვლევად. მით უფრო დასაინათ, რომ ამ ქართული სამონეტო ემისიის ყველა ასპექტი სრულად გამოკვლეულად ვერ ჩაითვლება; დღემდე არ შექმნილა ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტებისადმი მიძღვნილი შეძლებისდაგვარად ამომწურავი, მონოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი; თუნდაც, ისეთი, როგორიცაა თითქმის თანადროული და მრავალი თვალსაზრისით მიმსგავსებული, კიევის რუსეთის სრიბლიანიკებისა და ზლათნიკებისადმი მიძღვნილი, ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში გამოქვეყნებული წიგნი (სოტნიკოვა, სპასკი 1983).

ამგვარი ნაშრომის შექმნის საჭიროება ადრეც გვექონდა გაცხადებული (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2013: 21). კიდევაც დაწყებული გვაქვს ამ მიმართულებით კვლევა, თუმცა, ჯერ დიდი მოსამზადებელი სამუშაოა შესასრულებელი; სხვათა შორის, უპირველეს ყოვლისა, შესასწავლია ამ ტიპის საფასის ყველა ხელმისაწვდომი ეგზემპლარი, რომელიც საჯარო თუ კერძო კოლექციაშია დავანებული. საბედნიეროდ, დროდადრო ჩნდება ახალი ეგზემპლარებიც, რაც არსებითად ამდიდრებს საკვლევად ხელმისაწვდომ სამონეტო წყაროთმცოდნეობით ბაზას. რაღა თქმა უნდა, აუცილებელია მათი შესწავლა და გამოქვეყნება, რასაც შეძლებისდაგვარად ვაკეთებდით კიდევაც (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2013: 21-22), (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2015: 289-290). უფრო მეტიც, როგორც ჩანს, უკვე შეიქმნა გარკვეული წინაპირობები ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების *ეხთიანობაში*, ჯგუფებად მაინც შესასწავლად.

წინამდებარე ნაშრომიც სწორედ ამგვარ კვლევას წარმოადგენს. ჩვენი მიზანი – ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების საკმაოდ იშვიათი ქვეტიპის – ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების შედარებითი ანალიზია; მათ შორის, ახალი, აქამდე უცნობი მონეტის სრულფასოვანი სამეცნიერო პუბლიკაცია და წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; ასევე, გამოვთქვამთ ჩვენს მოსაზრებას ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების ემისიის მიზეზებსა და გარემოებებზე.

ბაგრატ IV-ის მონეტები ნოველისიმოსის ტიტულით ერთ-ერთი უიშვიათესია XI საუკუნის ბიზანტიური ყაიდის ქართულ მონეტებს შორის. 1983 წელს ლიხნის განძის აღმოჩენამდე ამგვარი სულ ორად-ორი ეგზემპლარი იყო ცნობილი: ერთი ეგზემპლარი, სავარაუდოდ, თბილისის შემოგარენში აღმოაჩინეს (მონეტა 1850-იან წლებში ივანე ბართოლომეიმ სწორედ თბილისში შეიძინა და სახელმწიფო ერმიტაჟს გადასცა) (პახომოვი 1910: 64) (ეს ეგზემპლარი დღესაც რუსეთის ფედერაციაში, სანქტ-პეტერბურგში ინახება); მეორე კი გრაფ ზუბოვის კოლექციაში შედიოდა – ეს მონეტა იმ უპასპორტო განძიდან მომდინარეობს, რომელიც XIX საუკუნის დასასრულისკენ (თუ XX საუკუნის დასაწყისში) სადღაც უცნობ ადგილას, საქართველოში იპოვეს; შემდეგ არმენისტმა ალიშანმა შეიძინა, მისგან კი გრაფ ზუბოვმა (პახომოვი 1910: 63-64), (ფაღავა 2021ა: 93-94) – ეს ეგზემპლარი რუსეთის ფედერაციაში, ქალაქ მოსკოვში, სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ინახება; ამ

განძის წინასწარი შესწავლის შედეგები გამოქვეყნებულია (ფალავა 2021ა: 93-94). 1975 წელს თუშეთში, შენაქოში, არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა კიდევ ერთი ეგზემპლარი, რომელიც ამჟამად საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება (პატარიძე 2011: 285-286). 1983 წელს კი, ლიხნის სასახლის კომპლექსის არქეოლოგიური შესწავლის პროცესში აღმოჩნდა ბიზანტიური ოქროს, ბიზანტიური და ქართული ვერცხლის მონეტების მოზრდილი განძი; მასში შემავალი 43 ქართული მონეტიდან 9 სწორედ ბაგრატ IV-ის საფასის იმ ვარიანტს წარმოადგენდა, რომელიც ქართველი მონარქის ბიზანტიური ტიტულით ნოველისიმოსი გამოირჩევა (შამბა 1987: 104-114) (ლიხნის განძი სოხუმის მუზეუმში ინახებოდა; 1992-1993 წლების ომის შემდგომ განძისა და მისი მონეტების ადგილმდებარეობა ჩვენთვის უცნობია; სამწუხაროდ, მუზეუმის ფონდის ევაკუაცია, ჩანს, ვერ მოხერხდა). ამრიგად, დღემდე ცნობილი იყო ამ ტიპის ქართული მონეტების სულ 12 ცალი.

ახალი ეგზემპლარი კი, შესაბამისად, მეცამეტეა. სამწუხაროდ, ამ მონეტის წარმო-
მავლობა და პოვნის ადგილი უცნობია; თუმცა, ამ ეპოქის ქართული მონეტების იშვიათო-
ბისა და, იმავდროულად, მაღალი წყაროთმცოდნეობითი ღირებულებიდან გამომდინარე,
მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ მისი სრულფასოვანი სამეცნიერო პუბლიკაცია.

ბაგრატ IV-ის ეს მონეტა გაიყიდა 2023 წლის 8 ივლისს: SOL NUMISMATIK, აუქციონი
XV, ლოტი 658; მაღლობას მოვახსენებთ აუქციონის მესვეურებსა და მის ამჟამინდელ
მფლობელს სურათის გამოქვეყნების უფლებისთვის.

მოვიყვანთ მონეტის აღწერილობას² (სურ. 1): წონა 1.51 გ (მონეტა გახვრეტილია), კვეთა
25 მმ, სიქების ორიენტაცია 3 საათზე.

სურ. 1 ბაგრატ IV-ის მონეტა ნოველისიმოსის ტიტულით (ახალი ეგზემპლარი)

შუბლი: ღმრთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, ხაზოვანი შარავანდითა და
ზეაწეული ხელებით. მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდაა:

Η ΑΓΙ[Α] / Θ[ΕΟΤΟ]ΚΟC

წმიდა / ღმრთისმშობელი

ირგვლივ ორმაგი წერტილოვანი რკალია.

ზურგი: ორ წერტილოვან რკალს შორის წრიული ქართულენოვანი ლეგენდა, შეს-
რულებული ასომთავრულით; იწყება 12:00 საათზე (ორმაგი დარტყმის კვალი: წერტილოვანი
რკალის დამატებითი ფრაგმენტი დაახლოებით 5:30-6 საათზე):

†ΙΣ(?)ΤΗΛΡΟΦΕΒΗΤΟ

და ცენტრში გრძელდება:

ΒΣΗΘ

ΥΠΟΥΣ

ΒΙΔΕ

ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტები (სამონეტო დიზაინის გადახალისება)

სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 31)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.96
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 32)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.87
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 33)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.85
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 34)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.87
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 35)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.95
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 36)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.8
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 37)	დაწყება 12:00 სთ.-ზე: ჟ 1 201 400 2015-01-01	შ ხედი	2.2
ახალი ეგზ., უპასპორტო	როგორც წინა	როგორც წინა	1.51
საქ. ეროვნ. მუზ., შენაქო	დაწყება 12:00 სთ.-ზე: ჟ 1 201 400 2015-01-01 შედი	შ ხედი	1.61

დადგინდა, რომ ბაგრატ IV-ის ყველა დღეისთვის ცნობილი მონეტა ნოველისიმოსის ტიტულით მოჭრილია ზურგის (ასომთავრულწარწერიანი) მხოლოდ სამი სიქით:

- BNR1) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა ლიხნის განძის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების უმეტესი წილი, ჩვენი აზრით, ყველა (№29-36), გარდა ერთისა, ასევე თბილისთან ნაპოვნი (ერმიტაჟის კუთვნილი) მონეტა, და უპასპორტო განძის (გრავ ზუბოვის, მოსკოვის ისტორიის სახელმწიფო მუზეუმში დავანებული) ცალი; სულ 10 ეგზემპლარი;
- BNR2) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა წინამდებარე ნაშრომში გამოქვეყნებული ეგზემპლარი და ლიხნის განძის ერთი ცალი (№37); სულ 2 ეგზემპლარი;
- BNR3) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა შენაქოში აღმოჩენილი უნიკალური ეგზემპლარი.

რაც შეეხება ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების მეორე მხარეს, მის მოსაჭრელად გამოყენებული სიქები იყოფა ორ ძირითად ქვეჯგუფად, ბერძნული წარწერის განლაგების მიხედვით: I) ღმრთისშობლის თავის ზემოთ, ნახევარ-რკალად; II) ღმრთისშობლის თავის გვერდზე, მარცხნივ და მარჯვნივ, ვერტიკალურად, შემოკლებით. თითოეული ქვეჯგუფის ფარგლებში ცალკეული, უნიკალური სიქების გამოვლენა გაძნელებულია; პირველ რიგში, ლიხნის განძის მონეტების ხელმისაწვდომი სურათების უხარისხობიდან გამომდინარე. თუმცა, ეს საკვებით შესაძლებელია სხვა მონეტების შემთხვევაში მაინც.

I ქვეჯგუფს განეკუთვნება შუბლის შემდეგი სიქები:

- A1) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა გრავ ზუბოვის კოლექციის ეგზემპლარი (პახომოვის №40); საკმაოდ დიდია ალბათობა, რომ იმავე სიქით არის მოჭრილი ლიხნის განძის ორი ცალი (№30, 35); ანუ, სულ, სამი ეგზემპლარი;

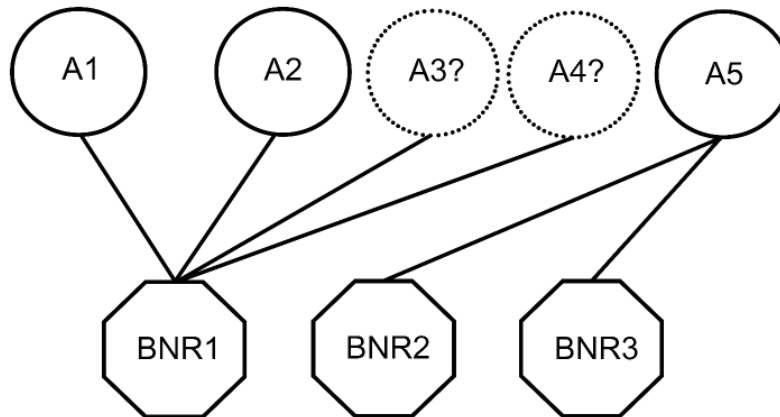
II ქვეჯგუფს განეკუთვნება შუბლის შემდეგი სიქები:

- A2) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა ერმიტაჟის კუთვნილი ეგზემპლარი (პახომოვის №41); დიდია ალბათობა, რომ იმავე სიქით არის მოჭრილი ლიხნის განძის ოთხი ცალი (№29, 32, 34, 36); ანუ, სულ, ხუთი ეგზემპლარი;
- A3) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი? (№31); არ ვართ დარწმუნებულნი რომ ეს სიქა ნამდვილად განსხვავდება A2-სგან;

- A4) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი? (N233); არ ვართ დარწმუნებულნი რომ ეს სიქა ნამდვილად განსხვავდება A2-სგან;
- A5) რომლის გამოყენებითაც მოიჭრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი (N237), შენაქოში ნაპოვნი მონეტა და ახალადმოჩენილი მონეტა; სულ, სამი ეგზემპლარი;

ბუნებრივია, ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტები შუბლისა და ზურგის სიქების სხვადასხვა კომბინაციით არის მოჭრილი. მოგვყავს სიქების შეძლებისდაგვარად აღდგენილი ჯაჭვი (სქემა 1).

სქემა 1. ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტების მოსაჭრელად გამოყენებული სიქების კავშირები

ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი 13 მონეტა მოჭრილია შუბლის რამდენიმე, ყველაზე ცოტა, 3, ან, შესაძლოა, 5; და ზურგის 3 სიქით. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ემისია არ იყო სპორადული, თუმცა, მის მასშტაბზე მსჯელობა მაინც გაძნელებულია, ვინაიდან უცნობია, თითოეული სიქით რამდენი ცალი მონეტის მოჭრა იქნებოდა შესაძლებელი (სანამ სიქა მწყობრიდან გამოვიდოდა). მაინც, ვიხრებით იმ აზრისკენ, რომ ემისია მასიური არ იყო.

* * *

ბაგრატის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების რამდენიმე ეგზემპლარის მაღალი ხარისხის ფოტოებია ხელმისაწვდომი (რუსეთის ფედერაციაში შენახული 2 ეგზემპლარი, შენაქოს ცალი, ახალადმოჩენილი მონეტა). მათი შესწავლა ცხადყოფს, რომ სიქაზე ზურგის ქართული (ასომთავრული) ლეგენდის ამოსაჭრელად ხელოსანი პუნსონურ ტექნიკას არ იყენებდა; ანუ, ყოველი გრაფემა და გრაფემის ცალკეული ელემენტიც კი სიქაზე ინდივიდუალურად ამოიჭრებოდა, და არა საგანგებოდ გამზადებული პუნსონებით დაიტანებოდა (თუ არა და, – გრაფემები ან მათი ელემენტები იდენტური იქნებოდა).

ახალი ეგზემპლარის მეტროლოგია ცნობილია; მართალია, გახვრეტილია, მაგრამ, ჩანს, ლითონის არსებითი დანაკარგის გარეშე; თუმცა, ორ ადგილას კიდევებიც მომტვრეული აქვს. მიუხედავად ამ დეფექტებისა, მონეტის წონითი მახასიათებელი (1.51 გ.) ზრდის მონაცემთა ბაზას ამ ჯგუფის ქართული მონეტების მეტროლოგიური კვლევისთვის.³

* * *

მსჯელობის საგნად რჩება ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების მოჭრის ქრონოლოგია. საკითხს მრავალი მკვლევარი შეეხო (მათ წვლილს ქვემოთ, გზადაგზა აღვნიშნავთ); თუმცა, ის, მაინც, გარკვეულ დაზუსტებას მოითხოვს, ბიზანტიის ნუმისმატიკურ ისტორიაზე დაგროვებული ინფორმაციის მოშველიებით.

ვცადოთ, განვსაზღვროთ *Terminus ante quem* ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების ემისიის დაწყებისთვის. რასაკვირველია, ევგენი პახომოვის მიერ შემოთავაზებული თარიღი – 1040 (პახომოვი 1910: 62) – მოძველებულია. მისი დაზუსტება შესაძლებელია.

ღმრთისმშობლის გამოსახულებიანი ქართული მონეტების იკონოგრაფიული პრო-

ტოტიპი ბიზანტიური მონეტებია. ვლაქერნას ღმრთისმშობელი პირველად ბიზანტიის იმპერიის ორი მესამედი მილიარესის ნომინალის ვერცხლის მონეტებზე გაჩნდა, კონსტანტინე IX-ს (1042-1055) ზეობაში (გრირსონი 1973: 736-737, 747) (სურ. 2). მონეტებზე გადაიტანეს ღმრთისმშობელი orans, კერძოდ, ἡ Βλαχερνίτισ[σα], – ვლაქერ-ნაში, ღმრთისმშობლის ეკლესიაში დასვენებული ხატის გამოსახულება; ეს ხატი კონსტანტინეპოლის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი მფარველი იყო (გრირსონი 1982: 203). რევან ქებულაძის სამართლიანი შენიშვნით, კონსტანტინე IX-ს (1042-1055) 2/3 მილიარესის მიბაძვით მონეტა კონსტანტინე IX-ს ზეობის დაწყებამდე, ანუ, 1042 წელზე ადრე ვერ მოიჭრებოდა (ქებულაძე 1977: 104). თუმცა, უნდა გავიხსენოთ ფილიპ გრირსონის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც მონეტაზე ამ ხატის სწორედ XI საუკუნის შუახანებისთვის გამოსახვის დაწყება შეიძლება დაახლოებით 450 წელს დაარსებულ-აშენებული ეკლესიის ექვსსაუკუნოვან იუბილეს დავუკავშიროთ (გრირსონი 1982: 203). მაშინ, ბაგრატ IV-ის ამ სამონეტო ტიპის შემოღებისთვის terminus ante quem non 1050 წლისთვის გადაინევს.

სურ. 2 კონსტანტინე IX-ის 2/3 მილიარესი

უცნობია, ზუსტად თუ როდის მიიღო ბაგრატ IV-მ ნოველისიმოსის ტიტული. თუმცა, 266-ე ქორონოკინოთ, ანუ, 1046 წლით დათარიღებულ სავანის წმ. გიორგის ეკლესიის (სურ. 3) წარწერაში ის ჯერ კიდევ კურაპალატის ტიტულითაა მოხსენიებული (გაგოშიძე 2004: 50-51):

სურ. 3 სავანის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერა (ფოტო ირაკლი გელაშვილისა)

- 1) + ს(ა)ხ(ე)ლითა ღ(მრ)თ(ი)ს(ა)თა მე გ(იორგ)ი ე(რისთავთ)-ე(რისთავმან) ავაშენე ესე წ(მიდა)დ ეკლესიაი სავანის(ა)დ ს(ა)ლ(ო)ცვ(ე)ლ(ა)დ ს(უ)ლისა ც(ო)დვ(ი)ლ(ი)სა ჩ(ე)მისა და
- 2) ძმისა ჩ(ე)მისა ხ(ურსი) ე(რისთავისა) და მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(ე)მთათ(ვ)ს გ(უ)ლზ(ვია)დ(ი)სთ(ვ)ს და მ(ა)რ?(იამი)სთ(ვ)ს, და შვილისა ჩ(უ)ენისა გ(ო)ლ(ია)თ(ი)სთ(ვ)ს და დედისა
- 3) მისისათ(ვ)ს. წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, მეოხ ეყ(ა)ვ წ(ინაშე) ღ(მრ)თისა; ა(მე)ნ იყ(ა)ვნ. ქრონიკონი იყო სდვ. ავაშენა მ(ე)ფ(ო)ბ(ა)სა ბ(ა)გრ(ა)ტ კ(უ)ლ(ა)პ(ალა)ტ(ი)ს(ა)სა (სილოგავა 1980: 58-59, სურ. 36)

როგორც ჩანს, ნოველისიმოსის ტიტულით ბაგრატ IV პიჩვედავ ავლარის წარწერაში (სურ. 4), მოიხსენიება, უკვე 1050 წელს (გაგოშიძე 2004: 48-53):

სურ. 4 ნასოფლარ ავლარის ეკლესიის წარწერა (ფოტო თამაზ გოგოლაძისა)

- 1) ... სამ(ე)ბ(ა)ს რს
- 2) ... ან(?) [და(?)]ვიწყე ... წ(მიდა)ი [ესე] ეკლ(ე)ს(ია)ი ს
- 3) ა[დიდებელ(ა)დ მ(ე)ფ(ე)თ(ა) ჩ(უ)ენთა ბ(ა)გრ(ა)ტ ნ(ოველი)-
- 4) სიმ(ოსი)სა და ძისა მ(ა)თ(ი)სა გ(იორგ)ი კ(უ)რ(აპალა)-
- 5) [ტი]სა და სალხინე(ბე)ლ(ა)დ ს(უ)ლ(ი)ს(ა) გ(?)..
- 6) ა და მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(ე)მთათ(ვ)ს მა..
- 7) სათას.. ლპტეთნმ(?)ბსხოლდ..
- 8) ღ(მერთმან) წყალ(ო)ბა ყვ(ენ) მ(ა)თთ(ვ)სცა ე/გ(?)..
- 9) ყ(ოვე)ლთა ღ(ო)ცვა ყყ(ა)ვ(ი)თ ქ(ორო)ნ(ი)კ(ო)ნი იყო: სო

მართალია, ქვა მარჯვენა მხარეს შემოტეხილია, მაგრამ, ჩანს, წარწერა სრულად შემოინახა. პირველად მომჩენმა გადაჭრით აღნიშნა:

წარწერის ბოლოში ათეულის აღმნიშვნელი „ო“ გრაფემის შემდეგ ქვის ზედაპირი ნაწილობრივ დაზიანებულია, მაგრამ დაბეჯითებით შემიძლია ვთქვა, ამ ადგილას ერთეულის აღმნიშვნელი რომელიმე ასო-ნიშანი რომ მჭდარიყო, მისი ნაწილი „ო“-ს მიმდებარე, შემორჩენილ, საღ არეზე უცილობლად გამოჩნდებოდა, ამრიგად, წარწერის თარიღია – „სო“ = 250 + 780 = 1050 წელი (გაგოშიძე 2004: 50).

ამრიგად, გამოდის, რომ ნოველისიმოსის ტიტული ბაგრატ IV-მ მიიღო 1046-1050 წლების შუალედში.

ისტორიოგრაფიაში გვხვდება მცდელობები, ბაგრატისთვის ნოველისიმოსის წოდების მინიჭება ამა თუ იმ ისტორიულ მოვლენას მიესადაგოს: გიორგი გაგოშიძემ ივარაუდა, რომ ეს ბიზანტიური ტიტული ბაგრატ IV-მ ბიზანტიის იმპერატორისგან 1048 წელს მიიღო, ლიპარიტ დიდი ბაღვაშის დატყვევების შემდეგ (გაგოშიძე 2004: 51); დევიდ ლენგი კი ამ გარემოებას ბაგრატ IV-ის კონსტანტინეპოლში ყოფნას უკავშირებდა (ლენგი 1957: 141), 1050-იან წლებში (დუნდუა 1992: 23). ავლარის წარწერა, თითქოს, ადასტურებს, რომ ნოველისიმოსის ტიტულს ბაგრატ IV უკვე, ყველაზე გვიან, 1050 წლისთვის ფლობდა. ამრიგად, ნოველისიმოსის ტიტული ბაგრატმა ჯერ კიდევ კონსტანტინეპოლში ჩასვლამდე მიიღო; მაგრამ, აი ამ ტიტულით ბიზანტიური ყაიდის მონეტების მოჭრა, სავსებით შესაძლებელია, მართლაც, 1050-იან წლებში დაეწყო, კონსტანტინეპოლიდან დაბრუნების შემდეგ, სადაც (1050 წლიდან?) ახალგამოშვებულ 2/3 მილიარესებს პირადად გაეცნო.

ამრიგად, ბაგრატ IV-ის მიერ ბიზანტიური წოდების მიღებისა და სამონეტო პროტოტიპის გაჩენის ქრონოლოგიის შეპირისპირებით ვიღებთ 1046-1050 წლების შუალედს როგორც *terminus ante quem non* ბაგრატის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების გამოშვებისთვის.

Terminus post quem non ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების გამოშვებისთვის კი უკავშირდება ბაგრატ IV-ის მიერ ახალი ბიზანტიური ტიტულის – *სევასტოსის* – მიღებას. ნოველისიმოსის ტიტულით ბაგრატი ბოროს, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, მოიხსენიება კაცხის ოთხთავის ერთ-ერთ ანდერძში, რომელიც ქორონიკონის 279 წლით, ანუ, 1059 წლით არის დათარიღებული (სილოგავა 2006: 234):

ქ. ადიდენ ღმერთმან ძრიელსა და უძლეველსა ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფემან და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ნოველისიმოსმან გამოიყვანა კოსტანტიპოლით ივანე პროედროსი, ძჳ ლიპარიტ ეჴესა, პროიდროსისა და პოტარხონისა და მოვიდეს კაცხს, ეკლესიასა მათსა, თუესა აპრილსა ია, დღესა ახალკვრიაკესა, სრულმცა არს ღმრთისა მიერ დიდებაჲ მათი ჟამთა უკუნისამდე.

ესე წყალობაჲ მოჲწია ღმრთისა მიერ ჩუენ მონათა მათთა ზედა მამასახლისობასა გლახაკისა ქარდილაჲსასა, ქორონიკონი იყო სოთ [1059] (მეტრეველი 1986: 214, №10, 324r).

ხოლო კარგად ცნობილ ღულაღლისის (ყულაღლისის / კულაღლისის) ლაპიდარულ წარწერაში (სილოგავა და სხვები 2012: 125-126, №94), კი (სურ. 5) ბაგრატი უკვე *სევასტოსის* ტიტულით მოიხსენიება (შესწორებული სახით):

სურ. 5 სოფელ ღულაღლისის წარწერა (ფოტო გიორგი მაღრაძისა)

- 1) [იესო] ქ(რისტე) // ა(დი)დ(ე) ბ(ა)გ[რატ]
- 2) აფხ(ა)ზთა // და ქ(ა)რ(თ)ვ(ელთა)
- 3) მ(ე)ფე ს(ე)ვ(ას)ტ(ო)სი და ძ[ე] // [მ]ათი გ(იორგი) კ(ურა)პ(ალა)ტი
- 4) შ(ე)ნ(ი)ნ დაუტკბ(ე)ნ თ//[უ]ალნი ...
- 5) ... //
- 6) ... // ... [ე]გლესია
- 7) // ქ(ო)რ(ონიკო)ნ(ი) ი[ყ]ო სპ

წარწერა, თითქოს, დათარიღებულია, ქართული ქორონიკონის 280 წლით, რაც ქრისტეშობიდან 1060 წელს უდრის; თუმცა, არ შეიძლება არ გავითვალისწინოთ ვალერი სილოგავას მოსაზრება; მკვლევარი არ გამორიცხავდა, რომ „სპ“-ს შემდეგ, შესაძლოა,

კიდევ ეწერა ერთეულის აღმნიშვნელი რომელიმე ასო ანიდან თანამდე, ე.ი. ერთიდან ცხრამდე, მაგრამ აქ ქვის ფილაზედ კ-ს მარჯვენა ბუნზეა ჩამოჭრილი. ასეთ შემთხვევაში წარწერის თარიღი იქნებოდა რომელიმე წელი 1060-დან 1069-მდე (სილოგავა 2006: 234, სქოლიო 35).

ქვა მარჯვენა მხრიდან ნამდვილად გათლილია; თეორიულად რამდენიმე გრაფემა შეიძლება ჩამოეთალათ კიდევაც. თუმცა, სტრიქონების მარჯვენა დაბოლოებების ანალიზი მაინც გვაფიქრებს, რომ თარიღის აღმნიშვნელი ფორმულა სწორედ პარით დასრულდა, და მას ერთეულის აღმნიშვნელი რამე გრაფემა აღარ მოჰყვებოდა: პირველი, მეოთხე და მეხუთე სტრიქონების დასასრული (კვადრის მარჯვენა კიდეში) დაზიანებულია ან წაკითხვა სათუთა; მეორე სტრიქონში სიტყვა *ქახთვედთა* საკმაოდ უჩვეულოდ, მოკლედ არის დაქარაგმებული, როგორც „ქ(ა)რ(თ)ვ(ელთა)“ – თეორიულად, შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ რამდენიმე გრაფემა (თანხმოვანი) აკლია და სიტყვა მარჯვენა მხარეს გრძელდებოდა; თუმცა, მეექვსე და, განსაკუთრებით, მესამე სტრიქონები აშკარად სრულად არის შემორჩენილი (ანუ, ქვას მარჯვენა მხრიდან გრაფემები არ დააკლდა): „კ(ურა)პ(ალა)ტი“, „[ე]გლესია“. შესაბამისად, დიდია ალბათობა, რომ ეს ლაპიდარული ძეგლი მართლაც 1060 წლით იყოს დათარიღებული. ანუ, სხვა სიტყვებით, სევასტოსის ტიტული ბაგრატ IV-მ ნამდვილად მიიღო 1060-იან წლებში მაინც, გარკვეული ალბათობით კი უკვე 1060 წლისთვის.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბაგრატ IV-ის ბიზანტიური ყაიდის მონეტები ნოველისიმოსის ტიტულით თარიღდება 1046 ან 1050 (1050-იანები?) – 1060 (1060-იანები?) წლების შუალედით.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბაგრატ IV-ის მონეტები ტიტულით *ნოველისიმოსი* ქართული საფასის ევოლუციის ერთ-ერთ ეტაპს წარმოადგენს. შემდეგ მოიჭრა ბაგრატის მონეტები უკვე სევასტოსის წოდებით და, შემდგომ, გიორგი II-ისა და დავით IV-ის (ბიზანტიური ყაიდის) მონეტები. წინარე პერიოდს რაც შეეხება, ნაჩვენები გვქონდა, რომ ბაგრატ IV-ის ვერცხლის მონეტები სხვადასხვა სამონეტო ტრადიციის შერწყმის შედეგია: *ახაბუდის*, უფრო სწორედ, *ქახთუდ-ახაბუდის* – რომელსაც წარმოადგენდა, რეტროგრადული თანმიმდევრობით რომ ჩამოვთვალოთ, ე. წ. „ბაგრატის მონეტა“ (არაბული დირჰემის ქართული მინაბადი წრიული ასომთავრული ლეგენდით *ქჩისგე ადიღე ბაგჩაგ აფხაზთა მეფე*), არაბული დირჰემების (დასავლურ-)ქართული მინაბადები, რეფორმადელი (პ. 198 (813/4) – 217 (832/3) წლების წინარე) არაბული დირჰემები; და *ბიზანტიუხის*, თუ *ბიზანტიუხ-ახაბუდის* – ვგულისხმობთ კონსტანტინე IX-ს 2/3 მილიარესებს (რომლებიც, თავის მხრივ, არაბული დირჰემების მიბადვით მოიჭრა) (ფაღავა 2016: 252-254). სავსებით შესაძლებელია, რომ ე. წ. „ბაგრატის მონეტა“ ასევე ბაგრატ IV-ის მიერ იყოს მოჭრილი (და არა ბაგრატ III-ის, რომ აღარაფერი ვთქვათ ბაგრატ I-ზე); და, ამრიგად, ბაგრატ IV-ის *ნოველისიმოსის* ტიტულიანი მონეტების მეტ-ნაკლებად უშუალო წინამორბედს წარმოადგენდეს (ფაღავა 2021ბ).

ისტორიოგრაფიაში დასმულია კითხვა, „რატომ არ გადმოიღეს ქართველებმა ბაგრატ

- კაპანაძე 1969:** დ. კაპანაძე. *ქართული ნუმისმატიკა*, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ლენგი 1957:** D. Lang. Notes on Caucasian Numismatics (Part I). *The Numismatic Chronicle*, Vol. 17.
- მეტრეველი 1986:** ქართულ ხელნაწერთა აღწეხილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა, გომი II, ე. მეტრეველი (რედაქციით), გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბილისი.
- პატარიძე 2011:** მ. პატარიძე. ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა შენაქოდან, საისტოხოო კიებუდი, ტ., 1, გამომცემლობა „მხედარი“, თბილისი.
- პახომოვი 1910:** Е. Пахомов. *Монеты Грузии, Часть I (Домонгольский период)*, С.-Петербург.
- სილოგავა 1980:** ქართული დაპიდახუდი წაჩწეხების კოჩპუსი, გ., II, დასავდეტ საქაჩთვედოს წაჩწეხები, ნაკვ., I (IX-XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- სილოგავა 2006:** ვ. სილოგავა. სამეგეხელო-აფხაზეთის ქაჩთუდი ეპიგრაფიკა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- სილოგავა და სხვები 2012:** ჭავახეთის ეპიგრაფიკუდი კოჩპუსი, დაპიდახუდი წაჩწეხები, გოპონიშია, საღვთისმეგყვედო-დიგეგაგუხუდი ცენგეხები, გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს ვ. სილოგავამ, ლ. ახალაძემ, მ. ბერიძემ, ნ. სულავამ, რ. ყავრელიშვილმა, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
- სოტნიკოვა, სპასსკი 1983:** М. Сотникова, И. Спасский. *Тысячелетие древнейших монет России, Сводный каталог русских монет X-XI веков.*, Искусство, Ленинград.
- ფაღავა 2016:** ი. ფაღავა. საქართველოს გაერთიანება და ნუმისმატიკური ევოლუციის ვექტორები (X საუკუნის დასასრული – XII საუკუნის დასაწყისი), ახლო აღმოსავდეტი და საქაჩთვედო, IX, თბილისი.
- ფაღავა 2021ა:** ი. ფაღავა. ბაგრატ IV-ისა და გიორგი II-ის მონეტების უპასპორტო განძი და დავით IV-ის სვანეთში ახალნაპოვნი მონეტები (ბიზანტიური ყაიდის ქართული საფასის მიმოქცევა ახალი ცნობების გათვალისწინებით). წმინდა გიგოღ ფეგაძის მე-2 საეჩთაშოხისო სამეცნიეხო კონფეხენცია მიძღვნიდი დიდგოხის ბიძოდის 900 წლისთავისადმი. თბილისი, საქაჩთვედო, 2021 წლის 20-21 სექტემბეხი, მოხსენებათ მოკდე შინააჩსები. რედაქტორი მარიამ ჩხარტიშვილი. თბილისი.
- ფაღავა 2021ბ:** ი. ფაღავა. შუასაუკუნოვანი ქართული მონეტა ბაგრატ მეფის მადიდებელი ზედწერილით. პიჩვედი საეჩთაშოხისო სამეცნიეხო კონფეხენცია გამოწვევები და გენდენციები ჰუმანიგაჩუდ მეცნიეხებებში. მოხსენებათა მოკდე შინააჩსები, 25-26 ნოემბეხი, საორგანიზაციო კომიტეტის ხელმძღვანელი და რედაქტორი მანუჩარ გუნცაძე. თბილისი, საქართველო.
- ფაღავა, სპანდერაშვილი 2013:** I. Paghava, R. Spanderashvili. Georgian-Byzantine Type Coins of Giorgi II and Davit IV: New Specimens, *Journal of Oriental Numismatic Society*, 216.
- ფაღავა, სპანდერაშვილი 2015:** ი. ფაღავა, რ. სპანდერაშვილი. XI-XII საუკუნის ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტები: მიმოქცევის ხასიათი, საისტოხოო კიებუდი, ტ. 5, გამომცემლობა „მხედარი“, თბილისი.
- ქებულაძე 1977:** Р. Кебуладзе. Клад из селения Цихесулори. *Нумизматический сборник*, ред. В. А. Леквинадзе, Мецниереба, Тбилиси.
- შამბა 1987:** С. Шамба. *Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.)*, Мецниереба, Тбилиси.
- ცუხიშვილი 2003:** I. Tsukhishvili. *History and Coin Finds in Georgia. Late Roman and Byzantine Hoards (4th-13th C.)*. Wetteren, Moneta.